

Łukasz J. Latosiński
Kancelaria Latosiński/Jaroch

SEPARACJA W PRAWIE POLSKIM I KANONICZNYM

SEPARATION IN POLISH AND CANON LAW

Streszczenie: Autor omawia zagadnienia dotyczące separacji w prawie polskim i kanonicznym. Wskazuje na podobieństwa i różnice wynikające z odrębności systemów prawnych. Tekst stanowi przekrojową próbę analizy separacji poprzez omówienie wszystkich przepisów, które jej dotyczą.

Słowa kluczowe: separacja, polskie prawo rodzinne, prawo kanoniczne.

Abstract: The author discusses issues related to separation in Polish and canon law. Indicates the similarities and differences resulting from the separate legal systems. The text is a cross-sectional attempt to analyze separation by discussing all the provisions that relate to it.

Keywords: separation, polish family law, canon law.

Wstęp

W niniejszym tekście zostanie omówiona instytucja separacji, dla której podstawą na gruncie prawa polskiego jest Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (dalej jako **k.r.o.**), a w prawie kanonicznym Kodeks prawa kanonicznego wprowadzony Konstytucją apostolską *Sacrae disciplinae leges* Jana Pawła II z dnia 25 stycznia 1983 r. (dalej jako **k.p.k.**). Rozważania na temat tej samej instytucji mają na celu pokazanie podobieństw i różnic w konstrukcji prawnej separacji małżonków oraz próbę odpowiedzi na pytanie, na ile uregulowania w k.r.o. i k.p.k. są nadal aktualne i przydatne po odpowiednio ponad 20 i prawie 40 latach od ich unormowania.

1. Separacja w prawie polskim (art. 61¹–61⁶ k.r.o.)

1.1 Istota separacji

Do prawa polskiego separacja została wprowadzona stosunkowo późno, gdyż dopiero Ustawą z dnia 21 maja 1999 r. o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 1999 r., Nr 52, poz. 532). Akt ten wszedł w życie 16 grudnia 1999 r.

Separacja została uregulowana w 5 artykułach k.r.o. w sposób wyczerpujący. Prawodawca traktuje separację jako formę prawnego rozdzielenia małżonków – pozwala, z różnych przyczyn, aby prawnie usankcjonowano rozpad wspólnoty małżeńskiej pomimo trwania samego małżeństwa. Separacja zatem byłaby instytucją zbliżoną pod pewnymi względami do rozwodu, ale jednocześnie fundamentalnie od niego różną. Nade wszystko w przypadku separacji małżeństwo nadal trwa i małżonkowie mają zdecydowanie łatwiejszą możliwość powrotu do wspólnego życia. Największą różnicę widać w przesłankach orzeczenia separacji. Jak wskazuje Grzegorz Jędrejek: „separacja stanowi alternatywę dla małżonków, którzy z różnych powodów, np. religijnych, nie chcą orzeczenia rozwodu. Skutki separacji, poza ustaniem małżeństwa, zbliżone są do skutków rozwodu. Separacja może spełnić rolę paliatywną, stanowiąc etap przejściowy do nawiązania przez małżonków zerwanych więzi¹”. Z kolei Sąd Apelacyjny w Poznaniu wskazuje, że funkcją separacji jest pojednanie małżonków².

1.2. Przesłanki separacji

W uzasadnieniu projektu ustawy wprowadzającej separację można przeczytać, że „proponowane przesłanki orzekanej przez sąd separacji nie są tożsame z przesłankami rozwodu. Różnica w porównaniu z tzw. przesłankami pozytywnymi rozwodu (zupełny i trwały rozkład pożycia – art. 56 § 1 k.r.o.) polega na tym, że dla separacji przewiduje się przesłankę zupełnego rozkładu pożycia, nie jest natomiast konieczne, ażeby rozkład był także trwały. Według projektu stan polegający na ustaniu więzi uczuciowych, fizycznych i gospodarczych między małżonkami (rozkład zupełny w znaczeniu przyjętym na gruncie art. 56 § 1 k.r.o.) uzasadnia zmodyfikowanie sytuacji małżonków przez zastosowanie instytucji separacji. Wymaganie trwałości rozkładu ograniczyłoby ponad potrzebę jej praktyczne znaczenie. Stanowisko to ma na uwadze, że zgodnie z obowiązującymi przepisami już w razie zakłóceń w funkcjonowaniu małżeństwa polegających na zupełnym rozkładzie

¹ G. Jędrejek, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 61(1).

² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 9 września 2009 r., I ACa 565/09, LEX nr 756661.

pożycia możliwe jest uregulowanie poszczególnych spraw małżonków i rodziny w sposób adekwatny do tej sytuacji, aczkolwiek w wyniku odrębnych postępowań (np. zniesienie wspólności majątkowej, zmiana zasad zarządu majątkiem wspólnym, alimentacja, kwestia władzy rodzicielskiej). Wobec tego możliwość korzystania z formalnej separacji, z którą łączą się skutki prawne w podobnych sprawach, nie powinna zależeć od dalej idących wymagań w zakresie cech rozkładu pożycia. (...) Rezygnacja z wymagania, aby rozkład pożycia był trwały, może wszakże budzić obawy, że instytucjonalna separacja będzie nadużywana i stosowana w sytuacjach, gdy małżeństwo przeżywa co prawda kryzys, ale ma on charakter wyraźnie przejściowy. Wydaje się jednak, że doniosłe skutki formalnej separacji powinny przeciwdziałać pochopnemu korzystaniu z niej. Ponadto można chyba liczyć na poważne działania sądu³. Ustawodawca w przesłankach separacji wskazał na zupełny rozpad pożycia małżeńskiego. Istotna jest kategoria zupełności – jeżeli bowiem małżonkowie w jakimś zakresie utrzymują pożycie, czy to fizyczne, czy prowadząc wspólne gospodarstwo domowe, to trudno mówić o zupełności rozpadu pożycia. Sytuacja tak jednak wymaga każdorazowo namysłu. Jak wskazuje Sąd Najwyższy w orzeczeniu z dnia 8 maja 1951 r., C 184/51: „zupełność rozkładu pożycia wiąże się najczęściej z wrogiem lub co najmniej niechętnym nastawieniem małżonków do siebie, jednakże nawet przyjazne ustosunkowanie się jednego z małżonków do drugiego nie wyłącza zupełności rozkładu, jeżeli wspomniane więzi ustały”⁴. Z kolei w wytycznych Sądu Najwyższego z 1955 r. można przeczytać, że „do uznania, że między małżonkami brak jest wspólnoty duchowej, nie jest konieczne stwierdzenie wrogiego lub choćby niechętnego stosunku ich do siebie. Zachowanie poprawnych stosunków, utrzymywanie kontaktów w interesie wspólnych dzieci itd. nie musi konieczne oznaczać, że więź duchowa małżonków została utrzymana i rozkład pożycia nie istnieje. Chodzi bowiem nie o jakąkolwiek więź duchową między dwojgiem ludzi, lecz o więź charakterystyczną dla duchowej wspólnoty małżeńskiej”⁵. Ponadto, jak zaznacza Marcin Białecki: „istnienie rozkładu pożycia małżeńskiego o cechach zupełności jest wymaganiem minimalnym i w każdym przypadku sąd związany jest stanowiskami stron. Wobec braku szczegółowej regulacji w tym zakresie, wydaje się zatem, że nie jest wyłączona możliwość orzeczenia separacji również w sytuacji, gdy rozkład pożycia jest trwały, a stanowiska procesowe małżonków pozostają zgodne w kontekście żądania separacji”⁶.

³ Cit. per: Z. Krzemiński, [w:] *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] *Separacja. Praktyczny komentarz, orzecznictwo, piśmiennictwo, wzory pism*, wyd. III, Kraków 2006, art. 61(1).

⁴ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 8 maja 1951 r., C 184/51, OSN 1952, nr 1, poz. 21.

⁵ Cit. per: B. Czech, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. V, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, art. 56.

⁶ M. Białecki, [w:] *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] *Separacja. Komentarz. Wzory pism*, Warszawa 2014, art. 61(1).

Warto w tym miejscu także zwrócić uwagę na przesłanki negatywne orzekania separacji. Wystąpienie którejkolwiek w nich powoduje, że sąd nie może orzec separacji. Artykuł 61¹ § 2 k.r.o. wskazuje dwie takie przesłanki. Pierwszą z nich jest dobro wspólnych małoletnich dzieci. Klauzula dobra dziecka jest naczelną zasadą prawa rodzinnego w Polsce. Nie dziwi zatem, że – podobnie jak w przypadku orzekania rozwodu – ustawodawca zdecydował się ograniczyć możliwość orzekania separacji, jeżeli miałyby to naruszać dobro wspólnych małoletnich dzieci. Jak wynika jednak z jasnego brzmienia przepisu, ograniczenie to ma zastosowanie jedynie do dzieci małoletnich (co do zasady młodszych niż 18 lat⁷), a nadto – wspólnych. Jeżeli zatem jedno z małżonków ma małoletnie dziecko z pierwszego związku, to dobro tego dziecka nie będzie przez sąd brane pod uwagę w przypadku orzekania separacji. Drugą z przesłanek negatywnych jest sprzeczność takiego orzeczenia z zasadami współżycia społecznego. Klauzula generalna zasad współżycia społecznego pozwala na zastosowanie większej swobody sędziowskiej w poszczególnych przypadkach. Może się bowiem okazać, że orzeczenie separacji znacząco naruszy możliwości bytowe jednego z małżonków albo skrajnie ucierpi dobro małoletniego niewspólnego dziecka małżonków. Do naruszenia zasad współżycia społecznego jednoznacznie zalicza się np. zapadnięcie na nieuleczalną chorobę⁸. Dzięki wprowadzeniu klauzuli zasad współżycia społecznego sąd będzie mógł odmówić orzeczenia separacji w takich sytuacjach.

1.3. Różnica pomiędzy separacją a rozwodem

Różnica w przesłankach orzekania separacji i rozwodu jest tylko jedna. Separacja wymaga zupełnego rozpadu pożycia, rozwód może być orzeczony, gdy ten rozpad jest trwały. Trwałość rozpadu pożycia sprowadza się do upływu pewnego czasu od ustania więzi. W tym czasie nie może nastąpić jakiegokolwiek rodzaju powrót do pożycia, choćby incydentalnie. Za trwały rozpad pożycia przyjmuje się okres od około pół roku. W niektórych jednak przypadkach okres 3 lat może być uznany za zbyt krótki⁹.

⁷ Wyjątkiem jest sytuacja opisana w art. 10 k.r.o., a dotyczącym kobiety w wieku od 16 do 18 lat, w której sąd z uwagi na szczególne okoliczności (ważne powody) i dobro założonej rodziny może wyrazić zgodę na ożenek. Taka kobieta z chwilą małżeństwa staje się pełnoletnia.

⁸ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 18 września 1952 r., C 1283/52, OSN 1953, poz. 84, Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 2 lipca 1962 r., I CR 491/61, OSP 1963, poz. 68, Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 15 lipca 1958 r., w sprawie III CR 1225/57, OSP 1959, poz. 289.

⁹ „Doświadczenie życiowe wskazuje, że nawet trzyletnie rozstanie małżonków, liczących ponad 70 lat, po wspólnym pożyciu 38 lat, nie zawsze nosi cechy trwałego i zupełnego rozkładu” – wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 października 2000 r., I CKN 831/98, niepubl.

Warto zaznaczyć, że obowiązki małżonków wskazane zwłaszcza w art. 23 k.r.o. (wspólne pożycie, wzajemna pomoc, wierność, współdziałanie dla dobra rodziny) w przypadku rozwodu wygasają w całości. W przypadku separacji jednak, jeżeli względy słuszności za tym przemawiają, małżonkowie mają obowiązek wzajemnej pomocy. Do takich wyjątkowych przypadków mogą należeć popadnięcie w ciężką chorobę czy nagła utrata środków do życia. Co oczywiste, małżonkowie w separacji nie mogą zawrzeć nowego małżeństwa, gdyż ten węzeł nie został jeszcze rozwiązany. Formalnie nie ma przeszkód w k.r.o.¹⁰, aby małżonkowie wrócili do nazwisk, które nosili przed zawarciem małżeństwa, jednakże odrębne przepisy dotyczące zmiany nazwiska nie wskazują na separację jako wystarczający powód do jego zmiany, a ustawodawca nie uchwalił przepisu analogicznego do art. 59 k.r.o., który pozwala w ciągu 3 miesięcy od uprawomocnienia się wyroku rozwodowego na zmianę nazwiska na poprzednie. Jednakże zmiana nazwiska może być uzasadniona innymi ważnymi przyczynami. Można do nich zaliczyć separację, która dla osób, którym przekonania religijne zabraniają żądać rozwodu, jest jedyną możliwością prawnego oddzielenia się od małżonka. W sytuacji, gdy powody odejścia małżonka są wystarczająco poważne, zmiana nazwiska powinna zostać dokonana.

W zakresie skutków rozwód i separacja nie różnią się także, jeżeli chodzi o dziedziczenie i obowiązki alimentacyjne. Te regulacje są wspólne dla obu tych instytucji.

1.4. Skutki separacji

Skutki separacji można – za Sądem Najwyższym¹¹ – podzielić na trzy grupy:

1. „skutki właściwe orzeczeniu rozwodu”,
2. „skutki właściwe małżeństwu”,
3. „skutki «pośrednie», stanowiące kategorię swoistych skutków o mieszanym charakterze, zbliżającym się do jednej bądź drugiej z wymienionych grup”¹².

Pierwsza grupa, czyli skutki takie jak przy orzekaniu rozwodu, jest zasadą w prawie rodzinnym, wynikającą wprost z art. 61⁴ § 1 k.r.o. Ustawodawca uznał, że z uwzględnieniem wyjątków przewidzianych w ustawach, separacja odnosi ta-

¹⁰ Za wyjątkiem art. 61⁴ § 5 k.r.o., który jednak nie zakazuje powrotu do nazwiska poprzedniego, a jedynie nie pozwala na zastosowanie ułatwionego trybu tej zmiany.

¹¹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 stycznia 2012 r., I UZP 8/11.

¹² Podobnie: A. Sylwestrzak, *Skutki prawne separacji małżonków*, Warszawa 2007.

kie same skutki jak rozwód. Małżonkowie nie dziedziczą po sobie na podstawie ustawy, nie mają obowiązku prowadzić wspólnie gospodarstwa ani pomagać sobie w codziennym życiu, przestają decydować o istotnych sprawach rodziny (za wyjątkiem kwestii opieki i wychowania dzieci), ustaje wspólność majątkowa małżeńska (art. 54 § 1 k.r.o., do 2005 także art. 61⁵ k.r.o.), a zatem zarówno wpływy małżonków od tego momentu stanowią ich majątek osobisty, jak i nie odpowiadają wzajemnie za swoje zobowiązania powstałe po orzeczeniu separacji. Co jednak ciekawe, „w doktrynie pojawił się problem, jak należy podejść do zagadnienia obowiązku wierności małżeńskiej separowanych małżonków. W literaturze przeważa pogląd, że małżonkowie pozostający w separacji zobowiązani są do wzajemnej wierności, co wynika przede wszystkim z celu instytucji separacji, jaką jest pojednanie małżonków. Zdanie przeciwne godziłoby w samą aksjologiczną funkcję separacji, którą ma być łagodzenie kryzysu w małżeństwie i w konsekwencji stawiało pod znakiem zapytania możliwość zniesienia separacji przez tworzenie się tzw. związków nieformalnych. Z perspektywy prawno-porównawczej należy zwrócić uwagę na modele: hiszpański i portugalski, gdzie obowiązek zachowania wierności w okresie separacji wynika wprost z przepisów prawa. Z komparatystycznego punktu widzenia oraz ze względów celowościowych wydaje się zatem, że model wprowadzony przez polskiego ustawodawcę – mimo milczenia ustawodawcy w tym zakresie – jest bliższy koncepcji, zgodnie z którą kwestia ewentualnej niewierności w czasie separacji może mieć znaczenie z punktu widzenia przypisania winy za trwałość rozkładu pożycia w późniejszym procesie o rozwód”¹³.

Druga grupa obejmuje swoim zakresem wyjątki od powyższej zasady, które powodują pozostawienie rudymenarnych elementów małżeństwa w stanie separacji. Należą do nich w szczególności: zakaz zawarcia nowego małżeństwa (art. 61⁴ § 2 k.r.o.), obowiązek pomocy w sytuacjach uzasadnionych względami słuszności (art. 61⁴ § 3 k.r.o.), obowiązek dostarczania środków utrzymania, inaczej obowiązek alimentacyjny (art. 61⁴ § 4 k.r.o.) oraz brak ułatwionej drogi zmiany nazwiska (art. 61⁴ § 5 k.r.o.).

W tym miejscu warto odnotować kilka istotnych elementów dotyczących alimentów na małżonka w separacji. Zasadą określoną w art. 60 k.r.o., który stosuje się na mocy art. art. 61⁴ § 1 k.r.o. odpowiednio do skutków separacji, jest zobowiązanie małżonka wyłącznie winnego rozpadowi pożycia do dostarczenia środków utrzymania na pokrycie usprawiedliwionych potrzeb małżonkowi niewinnemu tego rozpadu. Rygor ten został zaostroszony, gdy oboje małżonkowie ponoszą winę za rozpad pożycia – w takiej sytuacji alimentów można żądać jedynie wtedy, gdy popadło się w niedostatek. Obowiązek alimentacyjny wygasa w przypadku zawarcia nowego małżeństwa (co oczywiście nie dotyczy małżonków w separacji) oraz

¹³ M. Białecki, [w:] op. cit., art. 61(4).

po upływie pięciu lat od orzeczenia rozvodu w przypadku wspólnej winy małżonków za rozpad pożycia. Obowiązek nie wygasa wobec małżonka niewinnego w żadnym czasie. Zgodnie z art. 61⁴ § 4 k.r.o. ograniczenia dotyczącego pięcioletniego „okresu ochronnego” nie stosuje się w przypadku separacji. Oznacza to, że nawet jeżeli sąd, orzekając separację, uzna, że oboje małżonkowie są winni rozpadu pożycia, to obowiązek alimentacyjny nie wygaśnie po pięciu latach.

1.5. Zniesienie separacji

Ustawodawca wprowadzając do polskiego porządku prawnego separację, uważał ją za narzędzie, które może być stosowane jako środek terapeutyczny dla małżeństwa i dzięki któremu po pewnym czasie małżonkowie będą mogli wrócić do wspólnego pożycia i znieść separację. Taką możliwość wprowadził art. 61⁶ § 1 k.r.o.

Zniesienie separacji ma miejsce jedynie na zgodny wniosek małżonków. Takie rozwiązanie wydaje się w pełni racjonalne, z uwagi na konieczność uprzedniego pogodzenia się małżonków i szansę na dalsze zgodne pożycie. Gdyby tylko jeden z małżonków wystąpił z takim wnioskiem, sąd nie mógłby go pozytywnie rozpatrzyć.

Co istotne, z chwilą orzeczenia znoszącego separację ustają wszystkie skutki jej orzeczenia, a zatem między małżonkami tworzy się wspólność ustawowa małżeńska (ewentualnie rozdzielność na podstawie intercyzy), małżonkowie mają wobec siebie wszystkie prawa i obowiązki, wygasa obowiązek alimentacyjny.

W osobnym punkcie sąd musi jednak rozstrzygnąć zagadnienia władzy rodzicielskiej. Może się bowiem okazać, że małżonkowie są gotowi powrócić do siebie, ale z uwagi na pewne cechy i choroby małżonka (alkoholizm, hazard) sąd za słuszne uzna ograniczenie władzy rodzicielskiej jednego z rodziców¹⁴.

2. Separacja w prawie kanonicznym (kan¹⁵. 1151–1155 k.p.k.)

2.1. Istota separacji

Nieco odmiennie traktowana jest instytucja separacji na gruncie prawa kanonicznego. Kościół katolicki, nie dopuszczając rozwodów, zauważa jednak, że nie-

¹⁴ A. Sylwestrzak, [w:] *Komentarz do wybranych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, LEX/el. 2020, art. 61(6).

¹⁵ kanon

których sytuacjach wspólne zamieszkiwanie małżonków jest niecelowe, a może być rażąco szkodliwe dla nich samych lub ich dzieci.

Już w przekazach biblijnych¹⁶ oraz w okresie patrystycznym znajdziemy odniesienia do separacji¹⁷. W późniejszych wiekach separacja została dopuszczona przez sobór trydencki, a w XX wieku – w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 r. oraz w obecnie obowiązującym, z 1983 roku.

Separacja w prawie kanonicznym jest zerwaniem więzi fizycznej między małżonkami w postaci wspólnego życia, które nie narusza w żaden sposób zawartego małżeństwa. Ze swej natury bowiem małżeństwo jest nierozzerwalne, gdyż zgodnie z kan. 1055 § 1 k.p.k. zostało między ochrzczonej podniesione go rangi sakramentu. Po jego zatem udzieleniu Kościół traci nad nim władzę i nie może go w żaden sposób rozwiązać.

Zgodnie z poszczególnymi kanonami małżonek w przypadku cudzołóstwa może bez zgody władzy kościelnej opuścić małżonka na okres sześciu miesięcy. Po tym terminie winien albo do niego wrócić albo zwrócić się do ordynariusza o dekret odejścia (kan. 1152 § 3 k.p.k.).

W każdym przypadku separacji kan. 1154 nakazuje zatroszczyć się o potrzeby dzieci w zakresie utrzymania i wychowania.

Zgodnie z kan. 1151 k.p.k. małżonkowie mają obowiązek i prawo zachowania współżycia małżeńskiego, chyba że usprawiedliwia ich zgodna z prawem przyczyna. Kodeks w pierwszym kanonie dotyczącym separacji w jasny sposób pokazuje najpierw naczelną zasadę (prawo i obowiązek zachowania współżycia) i dopiero na końcu dodaje, że z ważnych przyczyn ten obowiązek może zostać zniesiony. Ważne przyczyny zostały wymienione w sposób nietaksatywny w kanonach 1152 § 1 oraz 1153 § 1.

2.2. Przesłanki separacji

2.2.1. Cudzołóstwo

Pierwotną przesłanką orzekania separacji było cudzołóstwo. Pod tym terminem kryje się każdy stosunek płciowy utrzymywany poza relacją małżeńską, będą-

¹⁶ Już św. Paweł w 1 Liście do Koryntian pisze, że „tym zaś, którzy trwają w związkach małżeńskich, nakazuję nie ja, lecz Pan: żona niech nie odchodzi od swojego męża. **Gdyby zaś odeszła, niech pozostanie samotną**, albo niech się pojedna ze swym mężem. Mąż również niech nie oddala żony” [podkreślenie moje – Ł.L.] (1 Kor 7, 10–11).

¹⁷ G. Dzierżon, *Separacja stała podczas trwania węzła małżeńskiego*, „Ius Matrimoniale”, 2000, nr 5, s. 151–158.

cy zdradą małżeńską¹⁸. Warto zauważyć, że cudzołóstwo było przesłanką rozvodu u Żydów, co zostało zawężone w chrześcijaństwie na podstawie słów Jezusa (por. Mt 19, 1–9). Zdradę jednakże nadal traktuje się jako poważne naruszenie, gdyż „jest niesprawiedliwością. Ten, kto je popełnia, nie dotrzymuje podjętych zobowiązań. Rani znak przymierza, jakim jest węzeł małżeński, narusza prawo współmałżonka i godzi w instytucję małżeństwa, nie dotrzymując umowy znajdującej się u jego podstaw. Naraża na niebezpieczeństwo dobro rodzicielstwa ludzkiego oraz dzieci, które potrzebują trwałego związku rodziców”¹⁹. W związku z powyższym kan. 1152 § 1 uznaje, że małżonek zdradzony może oddzielić się od swojego współmałżonka. Kodeks jednak zachęca małżonka niewinnego do przebaczenia zdrady. Prawodawca kościelny nie nakazał jednak przebaczenia, a jedynie poprzestaje na usilnym zachęcaniu do niego. Jak wskazuje Tomasz Rakoczy: „małżonek niewinny nie ma (według prawa kanonicznego) obowiązku przebaczenia małżonkowi winnemu. Trudno zresztą nakazać prawnie udzielenie przebaczenia. Prawo do niego jedynie zachęca. Warto więc skłaniać takiego małżonka do przebaczenia, a tym samym do wznowienia wspólnoty małżeńskiej”²⁰.

W sytuacji, gdy małżonek niewinny przebaczy zdradę (w sposób jawny lub dorozumiany) albo gdy zgodził się na cudzołóstwo, stał się jego przyczyną lub sam także popełnił cudzołóstwo, traci uprawnienie do separacji. Zgoda na cudzołóstwo i popełnienie cudzołóstwa nie wymagają wyjaśnienia, jednakże przez stanie się przyczyną cudzołóstwa rozumie się m.in. odmowę utrzymywania bez słusznej przyczyny współżycia małżeńskiego. Do słusznych przyczyn można zaliczyć chorobę, zmęczenie wynikające z przepracowania koniecznego dla utrzymania rodziny i inne. Ginter Dzierżon wskazuje, że popełnienie cudzołóstwa w wyniku niewierności współmałżonka należy traktować jako „kompensację cudzołóstwa”, które w pewnym przypadkach neutralizuje winę za rozpad pożycia²¹.

W kan. 1152 § 2 wprowadzono domniemanie przebaczenia, gdy małżonek niewinny nie wniósł sprawy o separację w ciągu pół roku od dnia dowiedzenia się o zdradzie i nadal utrzymuje współżycie z małżonkiem winnym. Zatem wyprowadzenie się małżonka w tym półrocznym okresie obala domniemanie pojednania się małżonków.

¹⁸ Ibidem, s. 162.

¹⁹ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2006, nr 2381.

²⁰ T. Rakoczy, *Więź fizyczna między małżonkami w prawie kanonicznym i polskim*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, 2016, nr 1, s. 177.

²¹ G. Dzierżon, op. cit., s. 166–167.

2.2.2. Niebezpieczeństwo dla duszy

Pozostałe przypadki zgodnego z prawem zerwania wspólnoty życia zostały wskazane w kan. 1153 § 1. Pierwszy z nich to poważne niebezpieczeństwo dla duszy. Przyjmuje się, że jest to każde zachowanie małżonka, które może spowodować utratę lub poważne zachwianie wiary małżonka lub potomstwa. Będą to więc zachowania wrogie wobec Kościoła, podważające nauczanie, popadnięcie w przestępstwo herezji, schizmy lub apostazji. Te powody były w czasach przedkodeksowych (przed 1917 r.) uważane za uzasadniające orzeczenie separacji małżonków²² odwołanie od wiary i jej praktykowania. Co jednak istotne, niebezpieczeństwo musi być poważne. Bada się zatem jego wpływ na małżonka i dzieci, nie zaś intencję sprawcy. Jeżeli bezpieczeństwo duszy członków rodziny nie jest zagrożone, to takie zachowanie nie stanowi przesłanki separacji w rozumieniu prawa kanonicznego.

2.2.3. Niebezpieczeństwo dla ciała

Prawodawca zdając sobie doskonale sprawę, że człowiek jest istotą posiadającą także wymiar cielesny, zatroszczył się również o ochronę ciała małżonka i potomstwa. Jeżeli zatem małżonek stanowi poważne niebezpieczeństwo dla ciała małżonka lub dzieci, to także z tego powodu można żądać separacji. Do tej kategorii można zaliczyć znęcanie się fizyczne, ale i psychiczne, gdyż uraz psychiczny nie tylko sam w sobie jest traktowany jako niebezpieczeństwo dla ciała, ale także może powodować skutki *stricte* fizyczne (wrzody, nierówną pracę narządów, problemy z gospodarką hormonalną), przemoc czy zgwałcenia. Zagrożenie winno być poważne i realne. Sama groźba, która nie powoduje realnego niebezpieczeństwa, nie będzie stanowiła słusznej przyczyny odejścia.

2.2.4. Inne przyczyny

Kodeks, wychodząc naprzeciw różnorodnym zjawiskom współczesnego świata, uznał, że wyliczenie przyczyn separacji nie może być enumeratywne. Pozostawił zatem otwartą kategorię innych przyczyn, które czynią „zbyt trudnym życie wspólne”. Przykładowo można wymienić nieleczonego alkoholizm czy hazard.

²² Ibidem, s. 160.

2.3. Wznowienie współżycia

Prawodawca, mając nadzieję na pojednanie się małżonków, stwierdza w kan. 1155, że małżonek niewinny może w każdej chwili dopuścić współmałżonka do współżycia. W takiej sytuacji bez odrębnej zgody władzy kościelnej ustaje separacja małżonków. Co ważne, małżonek niewinny nie może na podstawie zachowań, za które przebaczył, ponownie żądać separacji.

Wznowienie współżycia winno nastąpić także w sytuacji, gdy wygasły przyczyny, o których mowa w kan. 1153 § 1. Wznowienie nie następuje, jeżeli władza kościelna postanowi odmiennie.

2.4. *Salus animarum suprema lex*

Na marginesie powyższych rozważań warto przywołać ostatni przepis Kodeksu prawa kanonicznego. Kan. 1752 – „W sprawach przeniesienia należy stosować przepisy kan. 1747, z zachowaniem kanonicznej słuszności i mając przed oczyma zbawienie dusz, które zawsze winno być w Kościele najwyższym prawem”. Norma w tym kanonie na pierwszy rzut oka nie dotyczy zupełnie kwestii separacji, jednakże warto przywołać ją tutaj z uwagi na zasadę, która ma mieć podstawowe i najwyższe znaczenie w stosowaniu prawa kościelnego – zbawienie dusz. Trzeba zatem uznać, że stosując przepisy dotyczące separacji małżonków, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na ich zbawienie – zarówno w odniesieniu do małżonka niewinnego (unikanie niebezpieczeństwa), jak i winnego. Konieczne jest zastosowanie, o ile to możliwe, wszelkich środków pasterskiej troski, aktywności wspólnot, wiedzy i doświadczenia proboszcza, aby doprowadzić do sytuacji poprawy sprawy.

2.5. Kwestie proceduralne

W odniesieniu do separacji w prawie kanonicznym należy zwrócić uwagę jeszcze na kwestie proceduralne, a zwłaszcza kan. 1692 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem właściwym podmiotem orzekającym o separacji jest biskup diecezjalny albo sędzia sądu biskupiego. Paragraf 2 tego kanonu unaocznia, że Kodeks został napisany dla całego Kościoła i ma zastosowanie na całym świecie w takiej samej formie. Norma wynikająca z kan. 1692 § 2 głosi, że tam, gdzie decyzja kościelna nie powoduje skutków cywilnych albo jeżeli przewiduje się, że wyrok cywilny nie będzie przeciwny prawu Bożemu, biskup diecezjalny właściwy dla miejsca pobytu małżonków może, po rozważeniu szczególnych okoliczności, udzielić zezwolenia na zwrócenie się do sądu świeckiego. Warto zaznaczyć, że postanowienia poszcze-

gólnych konkordatów mogą przyznawać w zakresie prawa małżeńskiego skutki cywilne wyrokom sądów biskupich. W Polsce, pomimo rozmów na ten temat w czasie negocjowania konkordatu, strona kościelna nie chciała uzyskać takiego waloru dla swoich orzeczeń. W polskich warunkach jednak zastosowanie znajduje § 3: „jeśli sprawa dotyczy także czysto cywilnych skutków małżeństwa, niech sędzia stara się, by zachowując przepis § 2, sprawa już od początku została wniesiona do sądu świeckiego”. Prawodawca kościelny, widząc istotność praktyczną orzeczenia o separacji i mając świadomość, że Kościół nie ma narzędzi do egzekwowania swoich wyroków, pozostawia do swobodnej oceny sędziego kościelnego, czy dla konkretnego przypadku nie jest lepszym rozwiązaniem procedowanie jej w sądzie państwowym.

Ostatni wart uwagi kanon dotyczący separacji odnosi się do zadania sędziego w zakresie ochrony małżeństwa. Kanon 1695 k.p.k. nakazuje sędziemu przed przyjęciem sprawy, o ile widzi szansę na pojednanie małżonków, zastosować „środki pastoralne, by małżonkowie pogodzili się i zostali skłonieni do wznowienia małżeńskiego życia wspólnego”. Do tych środków można zaliczyć rozmowę, zalecenie rekolekcji, spotkania w poradni małżeńskiej i jakiegokolwiek inne środki, które mogą pomóc małżonkom pojednać się. Jeżeli jednak takiej możliwości nie ma, małżonkowie na nie się nie zgadzają, albo nie odnosiły spodziewanych skutków, sędzia winien przyjąć i rozpoznać zgłoszoną sprawę.

3. Podsumowanie

Institucja separacji małżonków w prawie polskim i kanonicznym, pomimo pozornej tożsamości, charakteryzuje się znaczącymi różnicami w obu systemach prawnych. Prawo polskie nie wskazuje na konkretne przyczyny separacji, a jedynie skupia się na pełnym rozpadzie pożycia. Prawo kanoniczne w zasadzie podchodzi do przyczyn separacji zupełnie odmiennie – nie traktuje zupełności rozpadu pożycia jako warunku *sine qua non*, ale zwraca uwagę na pierwotne przyczyny tego rozpadu (zdrada, zagrożenie duszy i ciała, inny powód, który „czyni zbyt trudnym życie wspólne”).

Separacja nie ma na celu trwałego rozłączenia małżonków – w prawie polskim jest przestrzenią do refleksji i poprawy zachowań oraz czasem namysłu nad dalszym trwaniem w związku. W prawie kanonicznym ma służyć ochronie słabszej strony i dzieci oraz pozwala na rozdzielenie z małżonkiem, który dopuścił się zdrady. W każdej jednak sytuacji poprawy okoliczności albo przebaczenia, separacja ustaje.

W 2019 r. orzeczono 1182 separacje oraz zniesiono 258 separacji²³. Od wprowadzenia tej instytucji do k.r.o. zainteresowanie spadło prawie dwudziestokrotnie. Można postawić tezę, że popularność separacji obecnie jest na bardzo niskim poziomie i drastycznie z roku na rok spada. Nie oznacza to jednak, że nie ma ona żadnego społecznego oddziaływania. Nadal dla części społeczeństwa jest jedynym zgodnym z sumieniem faktycznym zakończeniem związku.

Bibliografia:

Źródła prawa:

- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1–317; tekst polski, [w:] Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tj. Dz. U. 2020, poz. 1359).
- Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 1999 r., Nr 52, poz. 532).

Literatura:

- Białecki M., [w:] *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] *Separacja. Komentarz. Wzory pism*, Warszawa 2014, art. 61(1), 61(4).
- Czech B., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, art. 56.
- Dzierżon G., *Separacja stała podczas trwania węzła małżeńskiego*, „Ius Matrimoniale”, 2000, nr 5.
- Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik Demograficzny*, Warszawa 2020.
- Jędrejek G., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 61(1).
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2006, nr 2381.
- Krzemiński Z., [w:] *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] *Separacja. Praktyczny komentarz, orzecznictwo, piśmiennictwo, wzory pism, wyd. III*, Kraków 2006, art. 61(1).
- Rakoczy T., *Więź fizyczna między małżonkami w prawie kanonicznym i polskim*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2016, nr 1.
- Sylwestrzak A., [w:] *Komentarz do wybranych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, LEX/el. 2020, art. 61(6).

Orzecznictwo:

- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 8 maja 1951 r., C 184/51, OSN 1952, nr 1, poz. 21.

²³ Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik Demograficzny*, Warszawa 2020, s. 176, 226.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 18 września 1952 r., C 1283/52, OSN 1953, poz. 84,
Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 15 lipca 1958 r., w sprawie III CR 1225/57, OSP
1959, poz. 289.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 2 lipca 1962 r., I CR 491/61, OSP 1963, poz. 68,

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 stycznia 2012 r., I UZP 8/11

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 października 2000 r., I CKN 831/98, niepubl.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 9 września 2009 r., I ACa 565/09, LEX nr
756661.